

УДК 347.1/7(477).001.11

Є. О. Харитонов

**КАТЕГОРІЇ «ПРИВАТНЕ ПРАВО»,
«ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ»
ТА «ЦИВІЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ»:
ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ**

До базових категорій вітчизняної правової системи належать поняття «цивільне право» та невід’ємно пов’язане з ним поняття «цивільне законодавство», котрим, зазвичай, позначається сукупність норм, що регулюють цивільні відносини. Природно, що з’ясування їх сутності, характеру співвідношення та особливостей взаємодії являє неабиякий теоретичний, а стосовно поняття «цивільне законодавство» — ще й значний практичний інтерес.

Проте варто зазначити, що, коли проблематика, пов’язана з різними аспектами характеристики категорії «цивільне право», була предметом спеціальних досліджень [1; 2], то стосовно цивільного законодавства мало місце вивчення лише окремих аспектів останнього [3; 4], тоді як у цілому ця категорія, так само, як і зв’язок та взаємодія останньої з категорією «цивільне право», залишилася фактично поза увагою вітчизняних дослідників.

Враховуючи тенденцію до ототожнення понять «приватне право» та «цивільне право», а відтак вживання їх як синонімів [1, с. 14–15] спочатку маємо розглянути, як співвідносяться названі категорії.

Не торкаючись тут детально проблем визначення поняття, сутності та змісту приватного права (котрі виходять за межі завдань цієї наукової розвідки), зазначу лише, що у вітчизняній цивілістиці у якості характерних рис приватного права зазвичай називається те, що воно: 1) регулює відносини між приватними особами, тобто між особами, жодна з яких не є фігурантом держави; 2) має визначальним принципом визнання пріоритету інтересів приватної особи (суверенітету індивіда); 3) забезпечує приватний інтерес: акцентує увагу на економічній свободі, вільному самовираженні та рівності товаровиробників, захисті власників

від сваволі держави; 4) ґрунтуючись на засадах юридичної рівності учасників цивільних відносин, забезпечує ініціативність сторін при встановленні цивільних відносин та вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації їхніх прав; 5) припускає широке використання договірної форми регулювання; 6) містить норми, які «звернені» до суб'єктивного права і забезпечують захист останнього; 7) характеризується переважанням диспозитивних норм, які спрямовані на максимальне врахування вільного розсуду сторін при виборі правил поведінки, прямо не заборонених законодавством; 8) визначає судовий позов як основний порядок захисту інтересів суб'єктів цивільних відносин у суді.

Із врахуванням існування згаданих характерних рис приватного права та його філософії [7] воно може бути визначено як сукупність юридичної доктрини, правил і норм, що стосуються визначення статусу і захисту інтересів окремих осіб, які не є фігурантами держави, не знаходяться у відносинах влади — підпорядкування стосовно одне одного, рівноправно і вільно, на підґрунті диспозитивного методу правового регулювання, встановлюють для себе права і обов'язки у відносинах, що виникають з їх ініціативи [8, с. 23–24].

Джерелами приватного права, котрі визначають його сутність та зміст, є: 1) природне право — як основа визначення статусу приватної особи [9]; 2) національні правові системи, що визначають юридичний статус приватної особи, а також засади захисту прав та інтересів останньої; 3) колізійні норми, що передбачають компроміси при визначенні статусу приватної особи у різних національних правових традиціях тощо; 4) міжнародно-правові угоди, що стосуються зазначених питань.

Своєрідним еталоном європейських систем приватного права у галузі визначення статусу приватної особи є римське приватне право. Звісно, не можна вважати, що норми цієї давньої системи права можуть застосовуватися безпосередньо в реальному цивільному (торговому обігу). Однак і применшувати його вплив не варто, оскільки він не тільки не зменшується, але й зростає. Завдяки такому феномену як рецепція права саме римському приватному праву, як правовій системі, що втілила в собі вищі досягнення філософської, гуманітарної та юридичної думки античності, судилося стати основою сучасного приватного права Європи.

Оскільки приватне право, так само як і право публічне (котре доповнює і певною мірою «врівноважує» приватне право, як регулятор суспільних відносин), є наднаціональною системою права, некоректно вести мову про «приватне право України», «приватне право Франції», «приватне право Німеччини» тощо. Натомість має йтися про «традицію приватного права в Україні», «традицію приватного права у Франції», «традицію приватного права у Німеччині», і відповідно про галузі національного права: «цивільне право України», «цивільне право Франції», «цивільне право Німеччини» тощо.

Отже цивільне право, що розглядається під таким кутом зору, є проявом приватного права на рівні національних правових систем, виступа-

ючи тут як галузь національного права (цивільне право у об'єктивному сенсі, позитивне цивільне право).

Разом із тим слід мати на увазі, що при визначенні поняття цивільного права виникає необхідність врахування такої обставини як структурний поділ права на об'єктивне (сукупність діючих у країні юридичних норм, правил і принципів) і суб'єктивне (визнається за певним суб'єктом), зумовлений соціальними і спеціально-юридичними закономірностями. При цьому розрізняють суб'єктивне право у широкому та вузькому значенні. Суб'єктивне право у широкому значенні — це все те, що впливає з правових норм (об'єктивного права) для його носія і характеризує його як суб'єкта права. Визнання особи і організації суб'єктом права дістає вияв у тому, що вони через норми об'єктивного права набувають якостей учасника відповідних правовідносин. Суб'єктивне право у вузькому сенсі розуміється як право (можливість певної поведінки) особи, яке передбачене правовою нормою [10, с. 93—94, 169].

Проте більшість правознавців ведуть мову про суб'єктивне право як єдине поняття, визначаючи його як зумовлену об'єктивним правом міру можливої поведінки уповноваженого суб'єкта. Зміст суб'єктивного права, на їх думку, охоплює три правоможності: 1) праводію — право уповноваженого суб'єкта на певні дії; 2) правовимогу — право уповноваженого суб'єкта вимагати певної поведінки від інших осіб; 3) правопретендування — право уповноваженого суб'єкта звернутися до державних органів за захистом своїх порушених прав [11, с. 287—288].

У зв'язку з цим варто зазначити, що об'єктивне та суб'єктивне право є тісно пов'язаними, але не тотожними категоріями, котрі, до того ж, перебувають у різних площинах. Об'єктивне (цивільне) право знаходиться у одній площині з правом приватним, цивільним законодавством та іншими правовими категоріями, які стосуються абстрактного суб'єкта відносин, передбачаючи і закріплюючи існування для останнього потенційних прав та обов'язків. Натомість суб'єктивне (цивільне) право належить конкретному суб'єкту — учаснику цивільних відносин, які знаходяться у сфері правового регулювання. Перебуваючи у діалектичній єдності, вони, разом із тим, не можуть бути однаковими за сутністю, призначенням, змістом тощо.

У такому контексті виправданим є розуміння цивільного права України як сукупності концепції, ідей та правових норм, що визначають правовий статус приватної особи, підстави придбання та порядок реалізації такою особою цивільних прав та обов'язків, а також засади захисту її прав та інтересів.

При цьому слід зауважити, що поділ права на приватне і публічне є науковою абстракцією, яка дозволяє у найбільш загальних рисах характеризувати два головних напрями правового регулювання суспільних відносин. Саме тому аналіз категорії приватного права, як правило, супроводжується характеристикою і права публічного, котре визначають як сукупність правових інституцій, правил та норм, що є основою

функціонування певним чином структурованої владно-організаційної системи, за допомогою якої шляхом використання імперативного методу досягається мета забезпечення публічного правопорядку і в кінцевому підсумку — реалізації та захисту прав людини [12, с. 119–122].

Приватне право разом з правом публічним у сукупності утворює єдину загальну (наднаціональну) систему об'єктивного права, що є складовою частиною цивілізації (культури). При цьому поділ права на публічне і приватне є не просто класифікаційним розмежуванням, це — якісно різні сфери правового регулювання. З перших стадій розвитку цивілізації право так і розвивається у складі двох відносно самостійних сфер — публічного і приватного права. При цьому якість права в цілому визначається розвитком кожної з них. Недооцінка суспільством будь-якої із цих сфер призводить до деформації всієї правової системи, її однобічності.

На основі такого розуміння суті приватного і публічного права можна встановити їхнє значення для регулювання тих чи інших відносин, характер співвідношення публічних або приватних елементів у їхньому регулюванні. Візьмемо як приклад відносини, що складаються у галузі підприємницької діяльності, галузева приналежність яких на сьогоднішній день викликає гострі дискусії. Скажімо, при визначенні характеру взаємовідносин підприємців з державою, встановленні державних гарантій здійснення такої діяльності, оподаткуванні підприємців, визначенні наслідків несумлінної конкуренції і т.д. — застосовуються публічно-правові засади. Тут враховується, передусім, сукупний колективний інтерес, застосовується імперативний метод правового регулювання, діють принципи публічного права. З іншого боку, для регулювання відносин, що виникають з договорів між приватними особами, навіть в процесі здійснення ними господарської, підприємницької діяльності, повною мірою придатні норми приватного права.

Отже, що стосується реальних відносин, то вони підлягають регулюванню на засадах приватного або публічного права в залежності від їх конкретного змісту.

На рівні національного права це знаходить відображення у розрізненні галузей національного права, котрі виступають як прояв засад приватного або публічного права при регулюванні відповідних груп відносин. Проте хибним було б ототожнювати приватне право з цивільним, а публічне — з адміністративним. Натомість йдеться про те, що у цивільному праві, головним чином (але не тільки), проявляються засади, правила та норми приватного права, а у праві адміністративному — проявляються засади та норми публічного права. Оскільки у цивільному праві проявляються засади як приватного, так і публічного регулювання, виникає питання про розмежування його та інших галузей національного права, що регулюють схожі відносини.

У пошуках критеріїв такого розмежування, а відтак виокремлення цивільного права, як галузі національного права, науковці традиційно

звертаються, передусім, до характеристики його предмету [13, с. 7–53; 14, с. 144–150].

Як випливає зі ст. 1 ЦК, предметом регулювання ЦК є особисті немайнові та майнові відносини. Для перших характерним є те, що вони не мають безпосереднього економічного змісту. Їх предметом є: ім'я, честь, гідність, ділова репутація, особисте життя, авторство на твори літератури, науки та мистецтва, свобода пересування та інші блага, невід'ємні від особистості. Деякі з особистих немайнових прав можуть належати також юридичним особам: право на честь, гідність, ділову репутацію, фірмове найменування, виробничу марку, товарний знак тощо. Майнові відносини наповнені безпосереднім економічним змістом, складаються стосовно матеріальних благ [15, с. 25–31; 16, с. 3–23].

Проте віднесення тих чи інших суспільних відносин до кола немайнових та майнових цивільних відносин критерієм розмежування цивільного права з іншими галузями слугувати не може, оскільки однотипні майнові відносини можуть регулюватися різними галузями права (ст. 1 та 9 ЦК України). Крім того, вадою формулювання ст. 1 ЦК України є неврахування існування так званих організаційних цивільних відносин, які можуть мати ознаки немайнових або майнових відносин, не будучи такими за своєю сутністю. Разом із тим організаційні відносини, які складаються між юридично рівними особами стосовно майнових чи немайнових благ, за своєю сутністю, зазвичай, є відносинами цивільними.

Отже згадувана можливість регулювання тих самих відносин нормами різних галузей права ще більше загострює проблему встановлення критеріїв останньої, оскільки використання правових засобів, не властивих певній сфері права, призводить до неефективності правового регулювання [17, с. 145].

У зв'язку з цим у більшості цивілістів практично не викликає сумнівів недостатність предмету цивільно-правового регулювання, як критерію виокремлення галузі цивільного права, а тому називається і аналізується ще один критерій розмежування галузей права, метод правового регулювання [18; 19, с. 143–151], в якому знаходять відображення засади (принципи), притаманні цій галузі [20, с. 134; 21, с. 112–122].

Отже розглянемо далі згаданий критерій, виходячи з того, що метод цивільно-правового регулювання — це сукупність специфічних засобів впливу на учасників цивільних відносин, що характеризуються, передусім, юридичною рівністю сторін, а також наданням останнім можливості врегулювання цих відносин на засадах їхнього вільного розсуду за винятками, встановленими цивільним законодавством.

Для методу цивільно-правового регулювання у більшості випадків властивою є відсутність категоричних приписів учасникам цивільних відносин діяти певним чином, внаслідок чого він отримав назву «диспозитивного», як такий, що відображує засади диспозитивності в правовому регулюванні [22, с. 40], на відміну від методу імперативного — властивого праву публічному. Разом із тим іноді цивільно-правовий метод

містить також елементи імперативного припису (наприклад, щодо цивільних охоронних відносин — відшкодування шкоди тощо). Характерними рисами диспозитивного уповноважувального (правонаділяючого) елементу методу цивільно-правового регулювання є: 1) юридична рівність сторін; 2) ініціатива сторін при встановленні правовідносин; 3) можливість вибору учасниками цивільних відносин варіанту поведінки, що не суперечить засадам цивільного законодавства і моральності суспільства. Характерними рисами імперативного елементу цивільно-правового методу є: 1) юридична рівність сторін; 2) виникнення правовідносин незалежно від бажання учасників цивільних відносин внаслідок безпосереднього припису закону; 3) можливість вибору учасниками цивільних відносин варіанту поведінки лише у межах, точно визначених актами цивільного законодавства. Таким чином, метод цивільно-правового регулювання охоплює як уповноважувальні диспозитивні (у регулятивних цивільних відносинах), так і імперативні (у охоронних і значною мірою у організаційних цивільних відносинах) засоби впливу на учасників цивільних відносин, маючи однак при цьому підґрунтям засади юридичної рівності сторін, справедливості, добросовісності і розумності [23, с. 121–123].

Але визнання складної структури методу цивільно-правового регулювання дає підстави для висновку, що метод правового регулювання також не можна визнати критерієм розмежування цивільного права з іншими галузями вітчизняного права, оскільки, так само як в цивільно-правовому методі наявні риси імперативності, у адміністративно-правовому методі можна виявити риси диспозитивності, скажімо, в положеннях про укладення адміністративного договору тощо [24, с. 101].

Отже виникає необхідність пошуку більш надійних і точних критеріїв виокремлення цивільного права як галузі національного права.

Логічним виглядає висновок, що такими критеріями мають слугувати функції цивільного права, тобто головні напрями впливу норм права на цивільні відносини з метою впорядкування останніх. Вони визначаються не лише специфікою предмета і методу цивільного права, але також завданнями (цілями), які стоять перед ним.

При характеристиці функцій цивільного права доцільно розрізняти ті з них, які є спільними для права взагалі (загальноправові на рівні цивільного права), і ті, що є специфічними саме для цієї галузі (специфічні цивілістичні функції)..

Загальноправовими функціями, що проявляються на цивілістичному рівні, є: 1) інформаційно-орієнтаційна функція, яка виконує завдання ознайомлення суб'єктів цивільних відносин із концепцією прав людини (приватної особи), засадами визначення становища приватної особи, загальними тенденціями правового регулювання у цій галузі тощо; 2) виховна (попереджувально-виховна, превентивна) функція, котра полягає у вихованні поваги до права взагалі, цивільних прав інших осіб, правопорядку тощо; 3) регулятивна функція, що полягає у позитивному

регулюванні цивільних відносин, наданні прав та обов'язків учасникам цих відносин, встановленні правил поведінки суб'єктів цивільного права; 4) захисна функція, яка виконує завдання захисту цивільних прав та інтересів від порушень. Вказані функції властиві будь-якій галузі права, але набувають специфічних властивостей за рахунок предмету (сфера цивільних відносин), методу правового регулювання та засад, на яких здійснюється досягнення мети.

Разом із тим цивільне право (законодавство) виконує специфічні функції, до яких належать: 1) уповноважувальна функція (полягає у тому, що створюється нормативна база — передумови — для саморегулювання у сфері приватного права. Це специфічна цивілістична функція, бо тільки у цій галузі учасники відносин можуть самі визначати для себе правила поведінки, створювати фактично нормативні акти локальної дії тощо. Її концептуальною основою є відома ще римському приватному праву сентенція «Дозволено усе, що не заборонено законом»; 2) компенсаційна функція (полягає у забезпеченні можливості відновлення порушеного цивільного права та інтересу на еквівалентній основі. Ця функція також властива лише цивільному праву, оскільки в інших галузях така мета, як правило, не ставиться).

З врахуванням викладеного вище цивільне право України може бути визначене як сукупність концепції, ідей та правових норм, що встановлюють на засадах диспозитивності, юридичної рівності та ініціативи сторін, підстави придбання, порядок реалізації і захисту цивільних прав та обов'язків фізичними та юридичними особами, а також соціальними утвореннями, що виступають як суб'єкти цивільних відносин, з метою задоволення матеріальних і духовних потреб приватних осіб та захисту їх інтересів.

Звертаючись до розгляду поняття цивільного законодавства України, передусім варто зазначити, що ЦК України його визначення не містить. Що ж стосується вітчизняної цивілістичної літератури, то тут досить виразно помітна тенденція розглядати цивільне законодавство як сукупність нормативних актів, котрі мають різну юридичну силу [25, с. 886], тобто фактично ототожнювати поняття «цивільне законодавство» та «акти цивільного законодавства».

Існування у практиці нормотворчості та правозастосування різних підходів до розуміння терміну «законодавство» відзначив Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 9 липня 1998 р. у справі за конституційним поданням Київської міської ради профспілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України. При цьому Конституційний Суд України роз'яснив, що термін «законодавство», котрий міститься у ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України, слід розуміти «широко», включаючи в нього не тільки закони, але й інші відомі нині нормативні акти [26, с. 272–276].

Сам по собі зазначений підхід виглядає достатньо гнучким, оскільки під поняття «нормативного акту», з певною мірою умовності, підпадає

будь-який випадок встановлення обов'язкових для невизначеного кола учасників суспільних відносин правил поведінки, дотримання яких забезпечується можливістю застосування державного примусу. Разом із тим у зв'язку із зазначеним варто звернути увагу на ту обставину, що ототожнення поняття «законодавство» та «акти законодавства» властиве, передусім, сфері публічного права, тісно пов'язаного із законотворчістю (нормотворчістю) державних органів. Природно, що під таким кутом зору законодавство фактично розглядається як поняття, рівнозначне сукупності нормативних актів, прийнятих державними органами.

Однак глава перша ЦК України, яка називається «Цивільне законодавство України», поряд з актами цивільного законодавства, фактично, як рівнозначні поняття, згадує і договори (ст. 6 ЦК України), і звичаї (ст. 7 ЦК України). Це дає підстави для висновку, що коло форм цивільного законодавства не обмежується лише актами цивільного законодавства, а охоплює також інші види норм і загальнообов'язкових правил у цій галузі. Тобто цивільне законодавство охоплює усю сукупність норм, які регулюють цивільні відносини. Таке бачення методології правотворчості у цій галузі виглядає цілком логічним, якщо взяти до уваги ту принципово важливу обставину, що форми права і його принципи зумовлюються середовищем (матеріальним та іншим), котре його оточує [27, с. 42–43].

На користь поширювального тлумачення поняття цивільного законодавства можна згадати про таке практично важливе рішення законодавця, відображене у ст. 3 ЦК України, котра визначає загальними засадами цивільного законодавства: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Не зупиняючись тут на характеристиці засад цивільного законодавства та співвідношенні їх з поняттям «принципи цивільного права», що є темами самостійних досліджень [28; 29; 30, с. 203–208; 31, с. 7–13], зазначу лише, що з погляду проблематики, яка є предметом дослідження у цій статті, друге зі згадуваних понять є основою функціонування цивільного (приватного) обігу взагалі, а отже адресоване усім його учасникам, усьому суспільству, а перше, — адресоване лише тим суб'єктам, які можуть бути «творцями» цивільного законодавства. Разом із тим «адресатами» у цьому випадку є не лише органи державної влади, але й учасники цивільних відносин, уповноважені приймати рішення, обов'язкові для виконання невизначеним колом осіб (відповідні органи управління господарських товариств тощо).

Отже, як впливає з положень глави першої ЦК України, у Кодексі термін «цивільне законодавство» слугує для позначення сукупності усіх

формально закріплених норм і правил, що регулюють цивільні відносини, а не лише актів цивільного законодавства.

Інша річ, що першими поміж останніх названі акти цивільного законодавства (ст. 4 ЦК України). При цьому визначення поняття актів цивільного законодавства у згаданій статті Цивільного Кодексу також відсутнє, але натомість вона містить орієнтовний перелік таких актів.

Основу цивільного законодавства України (так само як і інших галузей національного права) становить Конституція України. На основі її норм, котрі стосовно цивільного права є закріпленням на конституційному рівні положень природного права, формуються і застосовуються (а стосовно звичаїв — тільки застосовуються, бо вони сформувалися раніше прийняття Конституції) різноманітні форми цивільного законодавства.

При цьому ЦК України розрізняє: основу цивільного законодавства України (Конституція України) і акти власне цивільного законодавства як такого.

Варто зазначити, що Конституція України не є актом цивільного законодавства у прямому значенні цього поняття, оскільки, як Основний Закон держави, вона становить основу усього законодавства України і містить норми різного галузевого характеру, визначаючи основи не лише цивільного, але й адміністративного, кримінального, процесуального тощо законодавства. Разом із тим, окремі її положення є нормами цивільного права, котрі регулюють цивільні відносини, а також можуть безпосередньо застосовуватися судами для захисту цивільних прав та інтересів (зокрема ст. ст. 13, 14, 21, 23, 24, 27, 28, 41 та ін).

Відповідно до ст. 8 Конституції України усі інші закони України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів та інших органів виконавчої влади мають прийматися на основі Конституції України і відповідати її положенням.

Акти цивільного законодавства поділяються на: основний акт — Цивільний кодекс України; інші закони України, які видаються відповідно до Конституції України та Цивільного кодексу; акти Президента України, які він видає на основі та на виконання Конституції і законів України; постанови Кабінету Міністрів, що мають загально-нормативний характер і регулюють цивільні відносини.

Свої стосунки учасники цивільних відносин можуть врегулювати шляхом укладення договорів, у тому числі й таких, що не передбачені актами цивільного законодавства, але не суперечать загальним засадам цивільного законодавства. Отже, якщо договір не згадується в актах цивільного законодавства взагалі, то особи мають право врегулювати свої відносини на власний розсуд. У такому випадку договори фактично набувають значення норми цивільного права (наприклад, корпоративним договором визначаються правила поведінки членів відповідної корпорації, а також осіб, котрі вступають з цією корпорацією у цивільні відносини).

Частина 2 ст. 7 ЦК України визначає місце звичаїв у системі норм цивільного права, передбачаючи, що звичай, який суперечить актам цивільного законодавства або договору, не застосовується. Таким чином, правові звичаї за юридичною силою поступаються і договорам, і актам законодавства.

Специфічною формою цивільного законодавства є також міжнародний договір і угода двох або кількох держав, що містить норми права про встановлення, зміну або припинення прав і обов'язків у відносинах між ними. Його специфіка полягає в тому, що це є угода суб'єктів цивільного права (ст. 6 ЦК України), котра після надання міжнародному договору в Україні у порядку, викладеному вище, чинності, стає частиною національного законодавства, а відтак переходить у категорію «акти цивільного законодавства». Разом із тим немає правових перешкод для того, щоб суб'єкти цивільних відносин, котрі виникають у державі, укладаючи угоду, обрали у якості зразку положення міжнародного договору, який не набрав чинності в Україні. У цьому випадку такий міжнародний договір — фактично стає формою цивільного законодавства, але вже не як акт цивільного законодавства, а як договір суб'єктів цивільного права. З врахуванням цих міркувань можна зробити висновок, що справедливою є оцінка міжнародного договору і як акту цивільного законодавства, і як договору суб'єктів цивільного права.

Таким чином, зміст поняття «цивільне законодавство» не обмежується і не може обмежуватися лише актами цивільного законодавства, а охоплює також інші види норм і загальнообов'язкових правил у цій галузі. Таким чином, цивільне законодавство являє собою усю сукупність формально закріплених норм, які регулюють цивільні відносини. Іншими словами, воно є сукупністю форм вираження нормативної частини цивільного права у об'єктивному сенсі останнього.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що хоча категорії «приватне право», «цивільне право» та «цивільне законодавство» мають низку спільних рис, однак між ними існує низка суттєвих відмінностей. По-перше, приватне право фактично є науковою абстракцією — терміно-поняттям, котре слугує для позначення тієї частини феномену права, яка стосується визначення правового статусу приватної особи. Приватне право слугує методологічною основою визначення сутності та змісту цивільного права та цивільного законодавства, котрі створюються і функціонують на рівні національних правових систем. По-друге, коли цивільне право являє собою сукупність концепції, правових ідей, юридичних норм, якими визначається статус приватної особи, підстави виникнення у неї цивільних прав та обов'язків, їх реалізації та захисту, то цивільне законодавство України — це система правових форм, у яких виражаються норми, що регулюють цивільні відносини.

Існує думка, що цивільне право складає зміст цивільного законодавства, а останнє є формою вираження цивільного права. Однак таке визначення співвідношення між цивільним правом і цивільним законо-

давством є неточним, оскільки тоді ці поняття виглядають практично як рівнозначні, хоча й перебувають в різних площинах. Але ж поняття «цивільне законодавство» не охоплює повністю поняття «цивільне право», позаяк останнє включає до себе не лише правові норми, але також і доктрину цивільного права, ідеї та інші досягнення цивілістичної думки, котрі набувають практичного значення при застосуванні аналогії (особливо аналогії права), при тлумаченні судами норм цивільного законодавства тощо. Тому слід взяти до уваги, що хоча цивільне право й складає зміст цивільного законодавства, але останнє є сукупністю форм вираження лише нормативної частини цивільного права.

Л і т е р а т у р а

1. Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. А. Довгерта. — К.: Укр. центр правничих студій, 2000.
2. Сивий Р. Б. Приватне (цивільне) право в системі права України: монографія / Р. Б. Сивий. — К.: КВІЦ, 2006 — 214 с.
3. Цивільне право України (традиції та новації): монографія / за заг. ред. Є. О. Харитонова, Т. С. Ківалової, О. І. Харитонової; наук. ред. Н. Ю. Голубева. — О.: Фенікс, 2010. — 700 с.
4. Еволюція цивільного законодавства України: проблеми теорії і практики / за ред. Я. М. Шевченко. — К.: Юрид. думка, 2007. — 340 с.
5. Розвиток цивільного і трудового законодавства в Україні / Я. М. Шевченко, О. М. Малявко, А. Л. Салатко [та ін.]. — Х.: Консум, 1999. — 272 с.
6. Карабань В. Я. Тлумачення актів цивільного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук / В. Я. Карабань. — О., 2007. — 199 с.
7. Мадіссон В. Основи філософії приватного права: навч. посіб. / В. Мадіссон. — 2004. — 144 с.
8. Харитонов Є. О. Вступ до цивільного права України: навч. посіб. / Є. О. Харитонов. — К.: Істина, 2006.
9. Рабінович С. П. Юснатуралізм у приватному праві (західноєвропейська традиція) / С. П. Рабінович. — К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. — 136 с.
10. Колодій А. М. Принципи права України: монографія / А. М. Колодій. — К.: Юрінком Інтер, 1998.
11. Крестовская Н. Н. Теория государства и права / Н. Н. Крестовская, Л. Г. Матвеева. — Х.: Одиссей, 2007.
12. Харитонova О. І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії): монографія / О. І. Харитонova. — О.: Юрид. л-ра, 2004.
13. Алексеев С. С. Выражение особенностей предмета советского гражданского права в методе гражданско-правового регулирования. Виды гражданских правоотношений и метод гражданско-правового регулирования / С. С. Алексеев // Антология уральской цивилистики. 1925—1989: сб. ст. — М.: Статут, 2001.
14. Червоний Ю. С. Предмет гражданского права Украины / Ю. С. Червоний // Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя юридичного інституту ОДУ): зб. наук. пр. — О.: Астропринт, 1997.
15. Малейна М. Н. О предмете гражданского права / М. Н. Малейна // Государство и право. — 2001. — № 1. — С. 25—31.
16. Гонгало Б. М. Предмет гражданского права / Б. М. Гонгало // Проблемы теории гражданского права / Ин-т частного права. — М.: Статут, 2003.

17. Сібільов М. До питання про правові засоби сфери приватного права / *М. Сібільов* // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2001. — № 3.
18. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений : учеб. пособие / *В. Ф. Яковлев*. — Свердловск, 1972. — 211 с.
19. Азімов Ч. Про предмет і метод цивільного права / *Ч. Азімов* // Вісник Академії правових наук України. — Х., 1999. — № 1. — С. 143–151.
20. Сібільов М. Загальна характеристика сфери приватного права / *М. Сібільов* // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2001. — № 2.
21. Беробеня Н. В. Принципы права и дозволигельный метод регулирования гражданских правоотношений / *Н. В. Беробеня* // Сборник статей по итогам всероссийской научно-практической конференции «Миграционная политика в контексте экономической безопасности России» (27 февр. 2008 г.) / под ред. А. Г. Хабибуллина. — М. : АЭБ МВД РФ, 2008.
22. Красавчиков О. А. Диспозитивность в гражданско-правовом регулировании / *О. А. Красавчиков* // Советское государство и право. — 1970. — № 1.
23. Харитонов Є. О. Метод цивільно-правового регулювання / *Є. О. Харитонов* // Правове життя сучасної України : тези доп. 9-ї звіт. наук. конф. проф.-викл. і аспірант. складу / відп. ред. Ю. М. Оборотов ; Одес. нац. юрид. акад. — О. : Фенікс, 2006.
24. Битяк Ю. Правова природа адміністративних договорів / *Ю. Битяк, О. Константиий* // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2001. — № 3.
25. Труба В. Цивільне законодавство / *В. Труба* // Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; відп. ред. Я. М. Шевченко. — К. : Ін Юре, 2009.
26. Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 1997–2001. Т. 1 / відп. ред. П. Б. Євграфов. — К. : Юрінком Інтер, 2001.
27. Марченко М. Н. Источники права : учеб. пособие / *М. Н. Марченко*. — М. : ТК Велби : Проспект, 2005.
28. Потапова О. А. Принципы гражданского права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / *О. А. Потапова* ; УГУ. — Ульяновск, 2002.
29. Кузнецова Н. С. Поняття та принципи цивільного права / *Н. С. Кузнецова* // Практика застосування окремих норм Цивільного кодексу України : практич. посіб. — К. : Ін Юре, 2008.
30. Беробеня Н. В. О природе принципов гражданского права / *Н. В. Беробеня* // Россия: тенденции и перспективы развития : сб. науч. ст. РАГС, ИНИОН, СЗАГС / под общ. ред. В. К. Егорова, А. С. Горшкова, В. М. Герасимова, М. А. Кашиной. — М. : Изд-во РАГС, 2006. — Вып. 5, ч. 1.
31. Харитонов Є. О. Принципы цивільного права: до постановки проблеми / *Є. О. Харитонов* // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) [та ін.]. — О. : Юрид. л-ра, 2008. — Вип. 38 / відп. за вип. Ю. М. Оборотов.

А н о т а ц і я

Харитонов Є. О. Категорії «приватне право», «цивільне право України» та «цивільне законодавство України»: до проблеми співвідношення. — Стаття.

У статті розглядаються проблемні питання визначення поняття та характеристики базових категорій «приватне право», «цивільне право України» та «цивільне законодавство України», а також аналізується наявність у них спільних рис та відмінностей між ними.

Ключові слова: приватне право, цивільне право, цивільне законодавство, акти законодавства, договір, звичай.

А н н о т а ц и я

Харитонов Е. О. Категории «частное право», «гражданское право Украины» и «гражданское законодательство Украины»: к проблеме соотношения. — Статья.

В статье рассматриваются проблемные вопросы определения понятия и характеристики базовых категорий «частное право», «гражданское право Украины» и «гражданское законодательство Украины», а также анализируется наличие у них общих черт и различий между ними.

Ключевые слова: частное право, гражданское право, гражданское законодательство, акты законодательства, договор, обычай.

S u m m a r y

Kharitonov E. O. Categories of «private law», «civil Law of Ukraine» and «civil legislation of Ukraine»: the problem of correlation. — Article.

The article deals with the problems of definition and characteristics of the basic categories of «private law», «civil law of Ukraine» and «civil legislation of Ukraine». Also author analyzed common features and differences between them.

Keywords: private law, civil law, civil legislation, acts of legislation, contract, custom.